

Vizualumo studijos Lietuvoje

RAMOJUS REIMERIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: ramojus.reimeris@vgtu.lt

Vizualumas ir vizualumo studijos yra vis labiau ryškėjantis objektas dar tebebręstančiame kontekste. Pastarųjų dešimtmečių vizualumo studijų bangą skirtingai galima įvardyti vizualumo, vizualinės kultūros ar vizualinių medijų studijomis. Vizualumo studijų ištakos, paskatintos vizualinio posūkio, yra meno istorija ir teorija, filosofija (kultūros filosofija ir estetika). Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos autorių patirtys, vizualumo studijų metodai ir įžvalgos, skirtingi vizualumo interpretacijos ir taikymo diskursai.

Raktažodžiai: vizualumas, vizualumo studijos, vizualinis posūkis, vizualumo konferencijos Lietuvoje

APIE VIZUALUMĄ

Vizualumas reiškia vaizdo suvokimą, matomumą ar galimybę būti pamatytam, vaizdo sąmonėje susiformavimą, arba metodą, panaudojantį regėjimą. Terminas *visual* komunikacijos moksluose bei žurnalistikoje dažnai reiškia fotografiją, filmą ar kitą matomą objektą ir yra kilęs iš lotyniško žodžio *visualis*, reiškiančio matymą (*Dictionary* 2010). Vizualumo studijos yra tarpdalykinis objektas, pritraukiantis nemažai humanitarinių ir socialinių mokslo krypčių dėmesio, tokių kaip fenomenologija, menotyra, psichoanalizė, vizualioji sociologija, antropologija, politikos mokslai, komunikacijos mokslai, medijų studijos ir kultūros studijos (*Vizualumas* 2010). XX a., susiformavus šiuolaikinėms medijoms bei atsiradus poreikiui suvokti pasaulį ir aplinką vizualiniu patyrimu, vizualumas įgavo naują, analitinę, prasmę. Vizualiniai tekstai (tokie kaip fotografija ar kinas) gali būti panaudoti ne vien kaip iliustracija, bet ir kaip tyrimo metodas (*Vizualumas* 2010).

Vizualumas yra neatsiejamas nuo technologijų. Kaip teigia prancūzų kultūrologas Paulas Virilio, elektroniniai vaizdai yra naujoji matomumo forma, pakeičianti miestų ir miestelių elektrifikaciją. Atvaizdas (vaizdiny) tampa ne reprezentacine, bet elektronine šviesa (Baudrillard, Hall, Virilio 1988). Anksčiau pasaulis buvo suvokiamas iš rašytinių šaltinių, t. y. tekstų. Stebėdamas įvykusius pokyčius ir vizualumo išsigalėjimą Gregory's Ulmeris siūlo terminą *videocy* (vaizdingumas) kaip kitą logišką žingsnį po *orality* (žodiškumas) ir *literacy* (raštingumas) (Ulmer 2004).

Vizualumui, kaip savarankiško studijų lauko subrendimui, itin reikšmingas buvo „vizualinio posūkio“ termino atsiradimas, kurį pasiūlė E. J. T. Mitchellis (Mitchell 1994). Vizualaus amžiaus nagrinėjimas tapo filosofijos, sociologijos ir medijų mokslų tema, atskleidžiančia vaizdų vietą ideologijoje ir vaizdų galios sampratą (Obcarskaitė 2009). Vizualumas ir vizualumo studijos – vis labiau ryškėjantis objektas dar tebebręstančiame kontekste. Paties objekto ir jo konteksto savarankiškumas taip pat nėra iki galo savarankiškas. Taip Eglė Obcarskaitė apibūdina pastarųjų dešimtmečių vizualumo studijų bangą, kurią galima skirtingai pavadinti vizualumo, vizualinės kultūros ar vizualinių medijų studijomis (Obcarskaitė 2009).

Kultūra ir mąstymas yra neatsiejami nuo vizualumo. Pristatant konferenciją „Vizualumas 2010: vaizdiniai ir tapatumai medijuotoje kultūroje“ buvo teigiama, kad „vizualumas tampa medijų strategijų ir vartojimo taktikų simptomu“ (*Vizualumas* 2010).

PASAULINIŲ VIZUALUMO STUDIJŲ ANALIZĖ LIETUVOJE

Pasaulinę vizualumo studijų teoriją ir praktiką pateikia E. Obcarskaitė publikacijoje „Įvadas į vizualumo studijas“. Tai yra išsami požiūrio į vizualumo problematiką istorinė apžvalga, diskursų aptarimas, susiformavusių filosofinių stovyklų, reikšmingiausių terminų bei sąvokų analizė. Pastarųjų dešimtmečių vizualumo studijų bangą skirtingai galima įvardyti vizualumo, vizualinės kultūros ar vizualinių medijų studijomis. Pasak E. Obcarskaitės, vizualumo studijų ištakos pagal objektą ir pasirinktą tekstą bei autorių diskursą yra meno istorija ir teorija, filosofija (kultūros filosofija ir estetika). Lingvistinis posūkis, revoliucinis filosofijos metodologijos pokytis paskatino vizualumo studijų pirmtakių – kultūros studijų – atsiradimą anglakalbiuose kraštuose. Kaip teigia autorė, „kultūros studijų kontekste buvo deklaruojamas vaizdinės medžiagos įtakos sustiprėjimas įvairiose srityse“. Objekto apibrėžimo klausimas kol kas nėra išspręstas, o metadiskursas taip pat dar tik formuojasi. Vizualumo tematika yra nagrinėjama daugeliu įvairių aspektų, tačiau nesant bendros linijos tai lieka studijomis, o ne disciplina. Patogiausios platformos diskusijoms apie vizualumą ir vizualumo studijas yra dalykiniai žurnalai. Kaip vieną pagrindinių arenų vizualumo dialogui autorė išskiria *Journal of Visual Culture*. 2002 m. šiame žurnale paskelbtame vieno ryškiausių šio diskurso teoretikų Martino Jay straipsnyje „Kultūrinis reliatyvizmas ir vizualinis posūkis“ rašoma, jog „nepaisant to, kad XX a. kritiniame meno istorijos bei filosofijos diskurse gausu užuominų apie besikeičiantį vizualinio pažinimo statusą, akademiniam diskurse apibendrinančių ir temos svarbą pabrėžiančių diskusijų dar nebūta“. Pasak M. Jay, tik 1988 m. Niujorke įvykusi konferencija „Regėjimas ir vizualumas“ suteikė tinkamą kritinį svorį vaizdinės patirties plačiąja prasme apibrėžimų svarstymui. Po šios konferencijos vizualumo tema buvo išleista arba papildyta daugelis knygų (Obcarskaitė 2009). Daugelio publikacijų motyvacija – vaizdai, dažniausiai generuoti technologijų, yra vienas ryškiausių šiuolaikinio gyvenimo bruožų. E. Obcarskaitė pažymi, kad akademinė, arba mokslinė, prasme tokia vizualinių studijų motyvacija yra gana silpna, ir pateikia vieno iš minėtosios konferencijos iniciatorių Halo Fosterio svaresnę vizualumo diskusijų motyvaciją. Jis teigia, kad „regėjimas ir vizualumas šią temą nagrinėjančių mąstytojų tekstuose nebėra viena nuo kitos atskirtos kategorijos: regėjimas, anksčiau suvoktas kaip grynai fiziologinis ir kartu mechaninis, dabar pripažįstamas kaip socialus ir istoriškas, o vizualumas nebėra atributas savaime – jis neatsiejamas ir nuo kūno bei fiziologinių jo savybių“. Kaip vienas svarbiausių pateikiamas šis H. Fosterio teiginys: „toks regėjimo ir vizualumo tematizavimas glaudžiai susijęs su išvystytomis keleto stiprių modernių regėjimo modelių kritikomis, kaip antai 'karteziškojo perspektyvizmo'“ (Obcarskaitė 2009).

Daug dėmesio autorė skiria vaizdinio, arba vizualinio, posūkio sąvokai, kurią pateikė literatūros kritikas ir kultūros teoretikas W. J. T. Mitchellis knygoje *Vaizdų teorija*. E. Obcarskaitė pažymi, kad, „anot autoriaus, šis terminas apibendrina paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais humanitariniuose moksluose bei viešojoje kasdienio gyvenimo sferoje vykstančius pokyčius, kurie struktūriškai atitinka, kaip teigia Mitchellis, Richardo Rorty tematizuoto lingvistinio posūkio modelį“. XX a. viduryje kalbai teko pagrindinis vaidmuo iškeliant humanitarinių mokslų diskusijas bei problemas, dabar šį vaidmenį perima vaizdas, tapdamas pirminiu suvokimo modeliu. Nors ir plačiai paplitusi, vizualinio posūkio sąvoka taip pat yra kritikuojama. Kaip priešpriešą jai E. Obcarskaitė pateikia M. Jay „nuosaikią poziciją“: tam tikrais istoriniais periodais regėjimo svarba yra buvusi daug didesnė, o mūsų laikais ji praranda išskirtinį savo statusą. Savo vizualumo studijų diskurse M. Jay pateikia tris taip pat reikšmingas ir plačiai vartojamas sąvokas: okuliarcentrizmą, karteziškąjį perspektyvizmą bei semiotiko Christiano Metzto pasiūlytą skopinio režimo sąvoką. Apibendrinama apžvalga autorė pažymi, jog

pastaraisiais dešimtmečiais vizualinis posūkis suformavo požiūrį, kad mąstymo periodus istorijoje galima nagrinėti pasitelkus regėjimo vietas ir skirtingų istorinių tarpinių analizę. Straipsnio pabaigoje pripažįstama, kad istorinė regėjimo modelių analizė yra svarbus indėlis į vizualumo studijų raidą, tačiau būtina atsakyti į patį studijų dalyką sisteminančius klausimus (Obcarskaitė 2009).

Kitame savo straipsnyje „Vizualiniai modeliai ir mąstymo paradigmos“ E. Obcarskaitė plėtoja tą pačią vizualumo studijų temą, nagrinėdama pasaulio mąstytojų požiūrį į šį dar besiformuojantį objektą. Pažymėjusi išaugusį teoretikų dėmesį vaizdų problemoms, E. Obcarskaitė teigia, kad šis dėmesys neapsiriboja vien tik padažnėjusios informacijos sklaidos vaizdinėmis priemonėmis analize. Nagrinėjant vizualumo temą kalbama ne vien tik apie įvaizdintą ir technologizuotą kultūrą, vis daugiau dėmesio skiriama vaizdinės patirties modelių raidai istoriniame Vakarų minties sklaidos kontekste. Pasak autorės, tokį susidomėjimą apibendrina pozicija, jog vizualiniai modeliai esą glaudžiai susiję su idėjų sklaidos, mąstymo modelių, arba paradigmos, raida. Straipsnyje koncentruojamasi ties dviem tyrimo objektais – vizualinėmis technologijomis ir *camera obscura* modelio samprata. Nagrinėdama pirmąją temą autorė at-
randa, jog Donas Ihdes vizualines technologijas suvokia kaip mąstymo paradigmą formuojantį ir lemiantį reiškinį. Mokslininkas teigia, jog pati mokslinė žiūra yra didžiai vizualistinė, o vaizdinėmis technologijomis šiuolaikiniame moksle D. Ihdes vadina technologijas, kurios įvaizdina, paverčia vaizdu tiriamą medžiagą. Šios technologijos daro įtaką mąstymui, todėl jas reikėtų suvokti kaip „kultūrinius instrumentus“, kurie nesą neutralūs, tačiau giliai išsąsaknię kasdienio gyvenimo praktikose. Nagrinėdama *camera obscura* sampratą autorė daugiausia remiasi Jonathano Crary mintimis, kuris *camera obscura* išskėlė kaip paradigmą XVII–XVIII a. dominavusį stebėtojo statuso modelį. Nors šis modelis nenaujas, jis svarbus, nes „nebuvo vien tik įrankinis mechanizmas, o buvo įterptas platesniame pažinimo principus ir stebiniojo subjekto padėtį organizuojančiame kontekste“. Straipsnio autorė pažymi, kad būtent tamsus kambarys ir jame esantis subjektas, iš tamsaus vidaus žvelgiantis į priešais esantį pasaulį / išorę, ir yra pagrindinė vizualinio modelio charakteristika, atitinkanti modernaus mąstymo paradigmos lemiamą saviidentifikacijos ir pasaulio pažinimo principą. Straipsnio pabaigoje autorė pateikia reikšmingą Tomo Kuhno išvalgą: „paradigmos pasikeitimai priverčia mokslininkus kitaip matyti tiriamąjį pasaulį“. Žmogaus matymas yra paveiktas ankstesnių vizualinių patyrimų (Obcarskaitė 2008).

PIRMOJI KONFERENCIJA

Kaip vieną pirmųjų didesnių iniciatyvų nagrinėjant vizualumo temą Lietuvoje galima paminėti akademinę „Baltų lankų“ studijų savaitę, įvykusią 1997 m. Druskininkuose. Pagrindinės pranešimų temos buvo dvi: vizualumas ir dialogas. Pasak Nijolės Keršytės, aprašiusios akademinės savaitės eigą bei pateikusios išsamią išsąkytų minčių analizę, papildytą savo išvalgomis ir pastebėjimais, aiškia persvarą turėjo vizualumo tema. N. Keršytės nuomone, „Baltų lankų“ savaitė Druskininkuose išsiskiria tuo, kad čia būsimų knygų idėjos pirmą kartą patenka į viešumą ne kaip sustingusios anoniminės raidės, bet kaip dialogas, įrašytas į klausytojų sielą. Deja, apžvalgoje pateikiami ne visi skaityti pranešimai, tarp kurių vizualumo temai buvo skirtos svečio iš Estijos Reino Raudo paskaitos apie kinų kalbos, rašto ir mąstymo specifiką bei skirtumus nuo vakarietiškos tradicijos, taip pat Gintautės Žemaitytės-Lidžiuvienės pranešimas „H. Wolflino vizualumo formos“.

Renginyje vizualumo tematiką pradėjo Leonido Donskio pranešimas „XX amžiaus masinės kultūros ir kultūros vizualizacijos teorijos“. Tarp išsąkytų minčių nuskambėjo ir vokiečių

filosofo Oswaldo Spenglerio pamąstymai, užrašyti dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jis vienas pirmųjų atkreipė dėmesį į tai, kad „masinė kultūra vizualizuojasi ir joje vyksta vaizdo emancipacija“ (Keršytė 1997). Senajai Europos kultūrai buvo būdingas vienas „stilius“ – begalybės idėja, o XX a. „stilių“ pakeitė arbitriškas skonis, kurio veikiama kultūra suskilo į atskiras dalis. Tokią kultūrą valdo reginys. „Vizualizacija yra naujasis mediatorius, užstojantis kultūros formas, kurias regėjo senosios kultūros. Vaizdas ne reprezentuoja tikrovę, o jai tarpininkauja“ (Keršytė 1997).

Pranešime teigiama, kad „XX amžiaus kultūra virsta vaizdo produkavimo technikų eksponavimu.“ Remiamasi Lewisu Mumfordu, kuris, kaip ir O. Spengleris, plėtojo ciklinę civilizacijų raidos teoriją ir teigė, kad „masinės kultūros nėra tik šio amžiaus reiškinys, jos ištinka kiekvieną epochą ir pasikartoja“. Dėl lengvo ir gausaus reproduktivumo XX a. prarandamas tiesioginis santykis su kūrniais, o kultūra virsta vien tik informacija. Pasak Marshallo McLuhano, apibūdinusio XX a. žmogų kaip lūžio žmogų, vizualizacija sunaikins miestus. Išsakyta mintis, kad „ranka, kuri rašė knygas, kitaip sakant, kūrė uždarus informacijos struktūras, statė ir uždarus miestus“. Miestų kultūrai reikėjo uždarų formų universumo ir lokalizacijos. Pranešimą L. Donskis užbaigė mintimi, kad masinės kultūros teorijos neturi perspektyvos, nes yra priklausomos nuo masinės visuomenės teorijų. Savo apžvalgoje N. Keršytė klausia: kokia prasme galima kalbėti apie masinės kultūros vizualizaciją kaip apie naują reiškinį, jei nėra esminio skirtumo tarp tradicinės ir naujosios masinės kultūros; ką reiškia tai, kad nuo šiol vaizdas ne reprezentuoja, bet užstoja tas formas, kurias regėjo senosios kultūros, ir kokią tikrovę čia pridengia vaizdas? Kaip atsakymas pateikiama mintis, jog niekada nebuvo „grynų“ kultūros formų, o vaizdas visada buvo tik tarpininkas (Keršytė 1997).

Nuo kultūrologinio prie filosofinio požiūrio į vizualumo problemą buvo pereita Tomo Sodeikos trijų paskaitų cikle „Apie fenomenologijos audiovizualumą“. Kaip pažymi N. Keršytė, pranešime netiesiogiai bandyta atsakyti į klausimą, ar vaizdas tėra tik tarpininkas ir ar yra alternatyva šiuolaikinei vizualizacijai, lemiančiai vaizdo emancipaciją. T. Sodeika nagrinėjo, kokio pobūdžio yra fenomenologinė žiūra ir jos aprašymas, taip pat siekė suformuluoti alternatyvą idealistiniam-subjektyvistiniam požiūriui į fenomenologiją, pagal kurį fenomenologinė žiūra yra subjekto užsidarymas „solipsistinėje kriauklėje“, kai žiūrima ne į pačius daiktus, bet aprašomi vien tik savo vaizdiniai. Pasak N. Keršytės, su šiuo pranešimu susisiejo dar bent keletas pranešimų, tarp jų ir Sauliaus Žuko „Semiotikos vizualumas“, kuriame nagrinėtos pasakymo (*énoncé*) ir sakymo (*énonciation*) plotmės. Autorius palietė figūratyvumo sampratą semiotikoje, kai figūra yra išreiškiamas juslinis susitikimas su pasauliu. Tekste figūros reikšmes riboja kontekstas, todėl reikšmių laukas susiaurėja, o figūros konkretizuojamos. „Taip atsiranda įtampa tarp vizualinio ir pasakojamojo (verbalinio) kodo“ (Keršytė 1997).

Laimono Briedžio pranešime „Erdvė ir matomumas“ vizualumo problema atsiskleidė naujame kontekste. Čia erdvės ir matomumo santykis buvo nagrinėjamas miesto erdvių konstrukcijų plotmėje. Autoriaus manymu, moderniais laikais vyravo akivaizdus laiko ir erdvės nelygiavertiškumas, buvo įsigalėjusi progresyvaus laiko samprata, o erdvė suvokiama kaip nejudri ir vienaplokštė: „erdvės, matomumo ir pažinimo galios sąryšio idėja buvo realizuota panoptikume – XVIII amžiuje sukurtoje kalėjimo konstrukcijoje, kur matomumas tampa ne vien disciplinuojančiu kontrolės, bet ir eksperimento, laboratorijos mechanizmu“. Panoptikumo principas miestuose realizuojamas statistikos metodais, taip pat sudarant žemėlapius ir sukuriant muziejus. Pasak N. Keršytės, šių principų dėka miestų erdvė tapo lengvai klasifikuojama ir atpažįstama, be to, pateikiama kaip stabili ir nediferencijuota struktūra, kuri kinta istorijoje (Keršytė 1997).

KONFERENCIJA „VIZUALUMAS“

Drąsiai galima teigti, kad svarbiausia pastarųjų metų vizualumo studijų iniciatyva Lietuvoje yra respublikinė konferencija „Vizualumas“, kurią organizuoja Vilniaus Gedimino technikos universiteto Filosofijos ir politologijos katedros vedėjas Tomas Kačerauskas. Konferencijos gaires ir pranešimų santraukas galima rasti specialiai šiai iniciatyvai skirtame interneto puslapyje: <http://www.vizualumas.lt>. Konferencijos pranešimai ir diskusijų santraukos taip pat yra publikuojamos Lietuvos mokslų akademijos leidžiamame žurnale *Filosofija. Sociologija*.

2009 m. konferencijos pranešimai pasiskirstė į tris temas: vizualinis posūkis, vizualinė komunikacija bei vizualumai kaip kultūros aspektai. Vizualinio posūkio tematika nagrinėta trijuose pranešimuose. T. Kačerausko publikacijoje „Matymas, žiūra ir vaizdijimas: egzistencinės sąveikos“ teigiama, kad medijos, eksploatuodamos istorines užuominas, veikia mūsų istorinį vaizdijimą. Pasak autoriaus, klausimas apie matymo, žiūros ir vaizdijimo egzistencijos sąveikas suponuoja ne tik sąsajas tarp šių skirtingų vizualumo modų, bet ir ryšį tarp vizualumo bei egzistencijos. Nagrinėdamas vizualumo lygmenis autorius vadovaujasi egzistencine fenomenologija ir kultūrine regionalistika. Siekiama atskleisti, kad matymas neatsiejamas nuo vaizdijimo ir žiūros ir kad tikrovės vertė pasiskirsto tarp šių vizualumo sandų. T. Kačerauskas pasitelkia E. J. T. Mitchellio 1986 m. pateiktą vaizdų schemą, kurios kritika (teigiama, kad ji apsiriboja vaizdų klasifikacija ir pražiūri tai, ką siekia įžūrėti, – vaizdą) leidžia autoriui pateikti savo vaizdo sandaros schemą, labiau orientuotą į vaizdų įvykiškumą, sąveikiškumą ir perkeliamumą. Schemą sudaro vizualumo procesų rezultatai, kuriuos autorius suskirsto į: vaizdas-daiktas, vaizdas-siekis ir vaizdas-prisiminimas, arba vaizdas-pasaulis. Nagrinėjant matymo horizonto (fono) klausimą pažymima, kad ši riba iškyla tarp dviejų vizualumo lygmenų. Naudodamas pateiktus lygmenis autorius nagrinėja istorinės tapybos pavyzdžius (Š. Saukos 1987 m. kūrinį ir J. Matejkos 1878 m. kūrinį), taip pat pabrėžia, kad „vaizduojamasis menas (ypač istorinė tapyba) jokiū būdu nėra kažkoks „bešališkas“ daiktų fiksavimas, t. y. jų sustingdymas. Priešingai, tai – daiktų įtraukimas į mūsų egzistencinę visumą, kurią reikia atnaujinti ir atkurti“. T. Kačerauskas teigia, kad reiškinio įvaizdinimas iškyla kaip jo įtarpinimas susiliejant skirtingiems vizualumo lygmenims – matymui, vaizdijimui ir žiūrai. Galima teigti, kad ši publikacija yra Lietuvos vizualumo mokslotyros bei vizualumo tyrimo metodologijos pavyzdys, siūlantis savą interpretaciją bei modelius, nebijantis net tik istoriškai ar chronologiškai prisiliesti prie pasaulinės vizualumo tradicijos, bet ir galintis kristalizuoti naujus terminus (Kačerauskas 2010a).

Vizualinio posūkio tematiką tęsia Kęstučio Kirtiklio tema „Kai vizualinis posūkis suka atgal: V. Flusserio medijų istoriosofija“. Terminas vizualinis posūkis vis labiau plinta humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, tačiau dar sudėtinga atsakyti – kas yra vizualinis posūkis? Straipsnio autorius šioje sąvokoje ieško naujumo. Tačiau koks tas naujumas? Autorius klausia: „Ar tai sociokultūrinės tikrovės naujumas, veikiamas nūdienio vaizdinių tvano, ar tą tikrovę tiriančių metodų naujumas, pasiekiamas vis daugiau dėmesio kreipiant į vizualinį žinojimą?“ Pasitelkus Vilėmo Flusserio medijų teoriją, straipsnyje siekiama formuluoti vizualiniam posūkiui kylančias problemas – objekto ir metodo naujumą bei jų tarpusavio santykį. Teigiama, kad ne visuomet būtini pokyčiai ekstrateorinėje tikrovėje, kai socialinė-kultūrinė tikrovė atsitraukia į antrąjį planą ir lieka nepriklausoma nuo mokslinio žinojimo. Pasak autoriaus, toliau mąstant šia linkme atrodo, jog vizualinis posūkis, vykstantis humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, reiškia ne tiek objekto kiek metodo kaitą. K. Kirtiklis rašo: „Tuomet vizualinis posūkis nusako naujus metodus, skirtus spręsti senas problemas“. Analizuojant V. Flusserio medijų teoriją paaiškėja, kad vizualinis posūkis vyksta kultūrinėje tikrovėje, ir nors gali

atrodyti, kad metodo atžvilgiu žengiamo atgal, o objekto atžvilgiu – į priekį, autorius pažymi, jog toks metodo ir objekto atskyrimas V. Flusserio teorijoje neįmanomas (Kirtiklis 2010).

Viktorija Žilinskaitė savo straipsnyje „Vaizdo link: okuliarcentrizmas ir jo tyrimo metodologija“ nagrinėja regėjimo pirmenybės kitų pojūčių atžvilgiu europinėje kultūroje bruožus, taip pat pristato tyrimą ir jo rezultatus. Autorė teigia, jog kultūrologai jau gana seniai vakarietišką (arba Europos) kultūrą vadina okuliarcentristine. Vizualumo svarbą visuomenėse indikuoja okuliarcentrizmo paplitimas. Lygindama okuliarcentrizmo paplitimą Lietuvoje, autorė atlieka tyrimą – palygina lietuvių ir kitos Europos šalies žmonių orientacijas vizualinės kultūros atžvilgiu. Pasak V. Žilinskaitės, „kuo labiau kultūrai būdingas teigiamo santykio su Vakarų kultūra tęstinumas, tuo kultūros atstovams būdingesnė okuliarcentristinė orientacija“. Straipsnyje lyginami Lietuvos ir Norvegijos jaunuoliai; pastarieji vaizdą ir vizualinės savireprezentacijos aspektą laiko daug svarbesnį nei mūsų šalies atstovai. Norvegams būdingesnė okuliarcentristinė orientacija, lietuviams – orientacija į reikšmių dekonstravimą (per bendravimą ar stilių). Palyginimui autorė rašo, jog Latvijos jaunimui būdingos abi orientacijos. Pasirinkti matavimo aspektai – nuostatų apibendrinimas vaizdo svarbos atžvilgiu privačioje ir viešojoje sferoje. Santykis su Europos kultūros artefaktais buvo matuotas lyginant nuostatas skirtingose šalyse ir tų šalių interneto naudojimo skirtumus. V. Žilinskaitės išvada: tyrimo duomenys patvirtina Europos kultūros okuliarcentrizmą (Žilinskaitė 2010).

„Vizualinės komunikacijos“ skyrių pradeda Valdo Pruskaus pranešimas „Stereotipai ir jų dezvizualizacija tarpkultūrinėje komunikacijoje“. Jame teigiama, kad stereotipai savyje yra akumuliavę ne tik tam tikrą informaciją, turinčią įtakos mūsų požiūriui į reiškinius, bet ir įsivaizdavimus, vaizdinius, suformuotus regimos patirties pagrindu. Autorius pažymi, kad dar nėra išsamesnių tyrimų, paaiškinančių stereotipų vizualumą, kuris, kaip regimas dėmuo, daugiausia nulemia ne tik jų poveikio galią, įtaigą, bet ir gajumą. Pasak V. Pruskaus, „abi bendraujančios pusės, turėdamos savus stereotipinius nusistatymus, kurie pasireiškia jų elgesyje kaip vizualiniai stereotipai, nėra pasirengusios priimti vienas kitą kaip *kitą* ir *kitokį*“. Kaip atsakymą į klausimą, kaip sumažinti stereotipinio elgesio regimas raiškas, V. Pruskus siūlo ugdyti tarpkultūrinės kompetencijas, t. y. žinias, gebėjimus ir mokėjimus, būtinas skirtingų kultūrų atstovų savitarpio supratimui (Pruskus 2010).

Vizualinės komunikacijos temą tęsia Jovilės Barevičiūtės publikacija „Klasikinė panoptikumo samprata: vizualinis-komunikacinis aspektas“. Pasak autorės, panoptikumas – tai tam tikra efektyvi organizacinė komunikacinė sistema, kurioje informacijos judėjimo kryptis lemia jos architektūrinis sprendimas. Autorė teigia, kad panoptikumas įtvirtina okuliarcentrizmą, nes jo sąlygomis likusiomis jausmėmis kaip komunikacijos kanalais gaunama informacija arba papildo vizualiąją, arba jos atžvilgiu tampa kone visiškai nesvarbi (Barevičiūtė 2010).

Paskutiniame skyriuje „Vizualumas kaip kultūros aspektai“ daugiau dėmesio skiriama pačioms medijoms. Mindaugo Briedžio pranešime „Vizualinis religingumas kibernetinėje erdvėje“ aptariamos religinio turinio internetinės svetainės. Pasak autoriaus, jos reprezentuoja vieną funkcionalistinės religijos sampratos dimensiją: komunikuoti ir skatinti mitologinę medžiagą, su kuria vartotojai galėtų egzistenciškai susitapatinti. Įdomu, kad ekonomikos dėsniams įvairiais aspektais veikiant medijas, jų naudotojai, tarp jų ir bažnyčia, vėl priartėja prie rinkos žaidėjo, o ne atsvaros socialiniam neteisngumui statuso. Įtvirtindamas medijų populiarumą ir neišvengiamumą M. Briedis cituoja Johną Ferre: „nėra abejonių, kad jei Jėzus gyventų dabar su mumis, jis būtų televizijoje“. Nagrinėdamas moralinį temos aspektą autorius pažymi, kad informacinių technologijų artumas nuasmenina žmones, komu-

nikacijos stilius tampa svarbesnis už turinį, o produktyvumas ir efektyvumas – už orumą. Apibendrinamas M. Briedis rašo, kad „oralinis gyvenimas“ turi būti dvasininkų pagrindas, o spauda ir kitos medijos yra puikios galimybės, tačiau kaip antriniai informaciniai šaltiniai (Briedis 2010).

Jakaterinos Lavrinec publikacijoje „Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos“ vizualumas aptariamas miesto kultūros interpretacijos aspektu. Straipsnyje atskleidžiamos trijų personažų žvilgsnio į miestą perspektyvos: vietinio gyventojų, turistų ir miesto tyrinėtojų, analizuojama šių personažų transformacija iš (ne)reprezentacinių nuostatų perspektyvos ir miesto patirtys. Autorė teigia, kad vietinio gyventojų figūra reprezentuoja „vietinį žinojimą“ ir kad esminis jo žiūros skirtumas su turistu yra santykio su miestu intensyvumas, biografijos ir miesto istorijos santykis. Tyrinėtojų poziciją galima apibūdinti kaip „viską matančios akies“. Būdamas mieste šis personažas nesitapatina su vietiniu gyventoju. Miesto vizualumo tema nagrinėjama ir iš fotografijos perspektyvos. Jakaterina Lavrinec teigia, kad „fotografijos žvilgsnis, besiorientuojantis į „įdomumą“, gali būti ir produktyvi nuostata tikrovės atžvilgiu, ir neišsąmonintas potraukis atkartoti nusistovėjusį miesto objektų vaizdavimo kanoną“. Apibendrinama šią temą autorė teigia, kad minėti personažai veikiau yra „idealieji tipai“, kuriais remiantis išryškinama santykių su erdvių ir laiko struktūromis tipologija. Vizualinis miesto patyrimas užgožia kitas galimas patirtis, todėl formuojasi kūrybiniai veiksmai, leidžiantys iš naujo atrasti miesto erdves (Lavrinec 2010).

Paskutinioji leidinio ir skyriaus „Vizualumai kaip kultūros aspektai“ publikacija yra Vytauto Michelkevičiaus „Fotografija kaip medijos dispozityvas Lietuvoje XX a. 7–9 dešimtmetyje: institucinis aspektas“. Straipsnyje analizuojama fotografija yra traktuojama kaip medija, kurianti specifinį vizualumą, konstruojamą tam tikrų medijos ypatybių. Šias ypatybes (pasirinktu laikotarpiu) reguliavo konkreti institucija – LTSR Fotografijos meno draugija (FMD), užsiėmusi fotografijos produkcija, distribucija ir edukacija. Taikydamas veikėjo–tinklo teoriją autorius nagrinėja šios institucijos socialinius funkcionavimo mechanizmus. Vizualumo tema fotografijoje tyrinėjama pasitelkus menotyrinę ar estetinę atvaizdo analizę, tačiau V. Michelkevičius dėmesį kreipia į atvaizdų produkcijos ir distribucijos mechanizmus. Pasak autoriaus, „šis socialinio vizualumo konstravimo aspektas padėtų atsakyti į klausimus, kaip ir kodėl susiformavo būtent tokia vizualumo gamybos praktika“. Atskleidžiant medijos funkcionavimo mechanizmą, siekiama atsakyti į klausimą, kokiais būdais institucija gamino ir palaikė tam tikrą fotografinį vizualumą. Fotografijos svarba yra grindžiama faktu, kad fotografijomis galima ne tik paprastai ir visiems suprantamai perteikti žinias apie to meto visuomenės ir ekonomikos laimėjimus ar žmonių kasdienybę, bet ir universalias socialistines visuomenės tiesas ir grožio idėjas. Fotografijos svarbą sustiprino gebėjimas įtraukti žiūrovą į vizualumo kūrimą ir reproduktivumą iš pasyvaus stebėtojo paverčiant jį aktyviu dalyviu. Išsami minėto tinklo schema leidžia autoriui konstatuoti: „Akivaizdu, kad vizualumo diskursą sąlygojo technologijos ir teoriniai–metodiniai bei filosofiniai leidiniai, veikę kaip galios šaltiniai, o jų funkcionavimo rezultatas buvo tam tikros vizualinės žinios, pasireiškusios fotografijų albumais. FMD įgyvendino vizualinio diskurso „industrializaciją“, nes fotografijos medijos savybės leido neribotai mechanškai gaminti atvaizdus ir juos skleisti, todėl fotografijos veikėjas–tinklas funkcionavo patenkindamas visuomenės modernizacijos poreikį ir iš esmės įsteigdamas savarankišką specifinį komunikacijos aparatą“ (Michelkevičius 2010). Būtina paminėti, jog V. Michelkevičiaus iniciatyva išleistas straipsnių rinkinys *Įvadas į medijų studijas* bei Levo Manovichiaus knygos *Naujųjų medijų kalba* vertimas tiesiogiai prisideda prie vizualumo ir medijų studijų mokslo Lietuvoje.

Apibendrinant 2010 m. konferenciją „Vizualumas“, galima išskirti publikacijas, kurios buvo 2009 m. konferencijos temų šaka ir evoliucija. Arūno Augustinaičio straipsnyje „Kūrybinis žinojimas kompleksinėse aplinkose: kūrybiškumo sudaiktinimas, medijavimas ir vizualizavimas“ nagrinėjama kūrybiškumo kaip ekonominio ir socialinio medioumo temą (Augustinaitis 2010) tęsia Vytautas Rubavičius, straipsnyje „Pasaulis kaip reklaminis vaizdas“ akcentuojantis įvykusio vizualinio posūkio supratimą ir lygindamas jį su M. Heideggerio aprašyta postmodernybe (Rubavičius 2010). Fenomenologinei konferencijos pusei atstovaujančio T. Kačerausko publikacijoje „Žemėlapis kaip bendrijos vaizdijimo veiksnys“ nagrinėjama žemėlapio funkcija, kuri ne tik yra tikrovės atspindėjimas, bet ir tautinės bendrijos formavimosi aspektas, jos tikrovės kūrimo veiksnys (Kačerauskas 2010b). Publikacijoje „Vizualumas intencionalios estetiškos būties struktūroje“ estetinio įvaizdinimo etapus nagrinėjanti Laima Monginaitė atkreipia dėmesį į intencijos metodą, dažnai taikomą fenomenologinėje analizėje (Monginaitė 2010). Konferencijos fenomenologines gaires apibendrina Agieškos Juzefovič publikacija „Teksto ir vaizdo flirtas dailėje (filosofinė interpretacija)“, kurioje, pasitelkus hermeneutinius ir fenomenologinius metodus, nagrinėjami dailininko Rene Magritte'o darbai (Juzefovič 2010).

IŠVADOS

Straipsnyje aptartos Lietuvos tyrėjų mintys vizualumo studijų tema liudija objekto formavimąsi įvairiuose kontekstuose. Analizuodami ir tęsdami vizualumo studijų pradininkų darbus autoriai iš Lietuvos gilinasi į jau susiformavusius diskursus bei tyrimo metodologijas. Verta pažymėti, kad vyksta ir savų objekto interpretacijos modelių kūrimas bei naudojimas. Pavyzdys – T. Kačerausko vaizdo sandaros schema, orientuota į vaizdų įvykiškumą, sąveikiškumą ir perkeliamumą. Šios schemas autorius ne tik kuria metodologiją, bet ir siūlo terminus, kurie gali tapti būsimų tyrimų instrumentais kitų tyrėjų rankose. Kiti straipsnyje apžvelgti autoriai formuoja vizualumo ir medijų suponavimo tradiciją ne tik publikacijomis, bet ir kuruojamosis konferencijomis bei knygomis. Žvelgiant į perspektyvą, sunku numatyti pasaulines vizualumo studijų tendencijas, o juo labiau lietuviškąją, tačiau drąsiai galima teigti, kad šis objektas įgis didesnę savarankiškumą, tarpdiscipliniškumą bei integralumą.

Gauta 2010 08 01

Priimta 2010 09 02

Literatūra

1. Augustinaitis, A. 2010. „Kūrybinis žinojimas kompleksinėse aplinkose: kūrybiškumo sudaiktinimas, medijavimas ir vizualizavimas“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 189–202.
2. Barevičiūtė, J. 2010. „Klasikinė panoptikumo samprata: vizualinis-komunikacinis aspektas“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 37–44.
3. Baudrillard, J.; Hall, S.; Virilio, P. 1988. „The work of art in the electronic age“, *Block* 14: 3–14.
4. Briedis, M. 2010. „Vizualinis religingumas kibernetinėje erdvėje“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 45–53.
5. *Dictionary*. 2010. Prieiga per internetą: <http://www.dictionary.com> (žiūrėta 2010 07 26).
6. Juzefovič, A. 2010. „Teksto ir vaizdo flirtas dailėje (filosofinė interpretacija)“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 229–237.
7. Kačerauskas, T. 2010a. „Matymas, žiūra ir vaizdijimas: egzistencinės sąveikos“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 11–19.
8. Kačerauskas, T. 2010b. „Žemėlapis kaip bendrijos vaizdijimo veiksnys“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 211–218.
9. Keršytė, N. 1997. „Akademine „Baltųjų lankų“ studijų savaitė: apžvalgos“. Prieiga per internetą: <http://www.semiotika.org/apzvalga02/> (žiūrėta 2010 07 01).

10. Kirtiklis, K. 2010. „Kai vizualinis posūkis suka atgal: V. Flusserio medijų istoriosofija“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 20–28.
11. Lavrinec, J. 2010. „Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 54–63.
12. Michelkevičius, V. 2010. „Fotografija kaip medijos dispozityvas Lietuvoje XX a. 7–9 dešimtmetyje: institucinis aspektas“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 64–74.
13. Mitchell, W. J. T. 1994. *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago and London: The university of Chicago press.
14. Monginaitė, L. 2010. „Vizualumas intencionalios estetinės būties struktūroje“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 219–228.
15. Obcarskaitė, E. 2008. „Vizualiniai modeliai ir mąstymo paradigmos“. Prieiga per internetą: 1 dalis – <http://www.balsas.cc/vizualiniai-modeliai-ir-mastymo-paradigmos-1-d/>; 2 dalis – <http://www.balsas.cc/vizualiniai-modeliai-ir-mastymo-paradigmos-2-d/> (žiūrėta 2010 07 05).
16. Obcarskaitė, E. 2009. „Įvadas į vizualumo studijas“, in *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*, sud. V. Michelkevičius. Vilnius: Mene, 58–70.
17. Pruskus, V. 2010. „Stereotipai ir jų devizualizacija tarpkultūrinėje komunikacijoje“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 29–36.
18. Rubavičius, V. 2010. „Pasaulis kaip reklaminis vaizdas“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 203–210.
19. Ulmer, G. L. 2004. *Teletheory*. New York: Routledge.
20. *Vizualumas*. 2010. Prieiga per internetą: <http://www.vizualumas.lt> (žiūrėta 2010 07 27).
21. Žilinskaitė, V. 2010. „Vaizdo link: okuliarcentrizmas ir jo tyrimo metodologija“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 3–10.

RAMOJUS REIMERIS

Visual studies in Lithuania

Summary

Visuality and visual studies are an evermore increasing object in the still maturing context. The last decades' wave of visual studies can be named as visual studies, visual culture studies or visual media studies. Inspired by the visual turn, the origins of visual studies are the history and theory of art, philosophy (cultural philosophy and aesthetics). The article examines Lithuanian authors' experience in methods of and insights into visual studies, discourses of different approaches and applications of visibility.

Key words: visibility, visual studies, visual turn, visibility conference in Lithuania